

НЕВІДОМЕ СВДЧЕННЯ ПРО ПОШИРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ НОВОГО ЗАПОВІТУ НА ТЕРИТОРІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 80-ті РОКИ ХІХ СТОЛІТТЯ*

У червні 1863 р. Святіший Синод остаточно заборонив видання українського перекладу Четвероєвангелія, здійсненого Пилипом Морачевським¹. Власне, закулісна боротьба, що розгорнулася навколо видання Св. Письма українською, й стала безпосереднім поштовхом до появи Валуєвського циркуляру². Обмеження, передбачені цим циркуляром, не лише більш ніж чотири десятиліття унеможливлювали публікацію перекладів Св. Письма, але й звели до мінімуму кількість будь-яких творів українською мовою “духовного змісту”. Як відзначалось в “Записке об отмене стеснений мало-русского печатного слова” (1905 р.): “По настоящее время, в силу упомянутого указа, духовные цензурные комитеты не допускают к печати ни

* Публікацію підготовлено в рамках проекту “Видання українського перекладу Євангелія і український рух в Російській імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.”, підтриманого Канадським Інститутом Українських Студій при Альбертському університеті.

¹ Переклад Пилипа Морачевського вперше потрапив до Св. Синоду у вересні 1860 р. Відома резолюція митрополита петербурзького Ісидора (14 жовтня 1860 р.) на прохання Морачевського допустити його працю до друку: “По частном совещании с Святейшим Синодом, уведомляю Вас, что перевод Евангелий, сделанный Вами или другим кем-либо, не может быть допущен к напечатанию”. Див.: *Комаров М. П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову.* – Одеса, 1913. – С. 12–13; *Власовський І. Нарис історії української Православної Церкви: У 4 т., 5 кн.* – К., 1998. – Т. 3. – С. 296.

² Ми не погоджуємося з запропонованою в дослідженні А. Міллера (*Миллер А. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина ХІХ века).* – СПб., 2000. – С. 96–115) реконструкцією обставин, що передували появі Валуєвського циркуляра. Міллер ставить під сумнів безпосередній взаємозв’язок питання про доцільність видання цього перекладу з репресіями проти українського друкованого слова і вважає його пересічною подією в цій справі. Невикористані дослідником документи з архівів Святішого Синоду та Імператорської Академії наук свідчать на користь більш “традиційного” відтворення ходу подій: саме справа перекладу Морачевського стала не тільки безпосереднім приводом для заборони українського слова у 1863 р., але й однією з найважливіших причин її. Детальніше див.: *Стародуб А. До питання про вплив дискусії щодо доцільності видання українського перекладу Святого Письма на генезу Валуєвського циркуляру 1863 року // Тези виступів учасників Всеукраїнського “круглого столу” “Сарбейвські читання”:* (Київ, 30 січня 2003 р.). – К., 2003. – С. 63–65.

одной малорусской рукописи “духовного содержания” – ни рассказов из Священной истории, ни проповедей, ни житий святых, ни даже беллетристических произведений с религиозными сюжетами, – вообще ничего, что имеет какое-либо отношение к религии и церкви”³. Між тим, на такі книги існував попит, оцінити який можна хоча б за багатотисячними тиражами Євангелія, житій святих, тощо російською мовою, які розпродувалися в українських губерніях. Аналогічні видання українською, здійснені за межами Російської імперії, потрапляли туди лише як контрабандний товар, і, відповідно, кількість примірників, що доходила до читачів у Наддніпрянській Україні, була обмеженою. Численні звернення за дозволом на розповсюдження в Росії перекладів Святого Письма, здійснених Пантелеймоном Кулішем та Іваном Пулюєм⁴, залишалися без відповідей. За словами одного з українофілів того періоду, “ми мусили виписувати з Галичини Євангеліє, як і всі інші українські книжки, крадькома, немов яку контрабанду”⁵.

Достеменно встановити кількість українських Євангелій, що потрапляли до Російської імперії протягом 70-х років ХІХ – першого десятиліття

³ *Стебницький П.* Очерк развития действующего цензурного режима в отношении малорусской письменности // Об отмене стеснений малорусского печатного слова. – СПб., 1905. – С. 34. Відзначимо, що окремі закордонні видання з цієї тематики пропускалися цензурою. Так, 26 липня 1876 р. було заборонено для ввезення львівське видання брошури “Оповѣдане про жите св. Мучеников Бориса и Глѣба”. Але коли іноземна цензура звернула увагу Головного управління в справах друку на те, що текст надруковано церковним шрифтом і, відповідно, орфографією, близькою до російської, заборону скасували. Див.: Доклад Комиссии по вопросу об отмене стеснений малорусского печатного слова // Об отмене стеснений малорусского печатного слова. – С. 19.

⁴ Див. відповідні справи з архіву Канцелярії Обер-Прокурора Св. Синоду: “По отношению Главного управления по делам печати, по ходатайству профессора из Праги Пулюя о допущении к ввозу в Россию изданных на русско-украинском языке Священных книг Ветхого и Нового Завета”. Російський державний історичний архів (далі – РДІА). – Ф. 797. – Оп. 74 (3 отделение, 2 стол). – Спр. 220. – Арк. 1–4; “По ходатайству А. Кулиша о распространении в России Библии, переведённой на украинский язык П. А. Кулишем”: РДІА. – Ф. 797. – Оп. 74 (2 отделение, 3 стол). – Спр. 132. – Арк. 1–19. Про звернення Івана Пулюя в цій справі до інших російських установ (Комітету Міністрів, Головного управління в справах друку, Імператорської Академії наук): По поводу издания Св. Писания в украинском переводе // Киевская старина. – 1904. – № 10. – С. 64–65; Св. Писание на украинском языке среди пленных в Японии // Киевская старина. – 1905. – № 5. – С. 265–266.

⁵ *Комаров М. П.* Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову. – С. 23. Слід відзначити, що до появи Емського указу ці видання можна було виписувати з-за кордону без особливих утруднень. Наприклад, сам П. Куліш в листі до В. Тарновського (20 квітня 1872 р.) писав: “Прислав би я Вам, при цій нагоді, по екземпляру виданих за границею книжок, та маю тільки один екземпляр Євангелістів, а Псалтиря і Йова зовсім не маю. Коли ж Ви хочете їх бачити, то можете виписати зі Львова од книгопродавця Михайла Димера, а з Відня од Клема (Wien, Buchhandler Klemm, Dorothee Strasse № 7). А коли трапиться нагода, то й в Лейпцигу знайдете: (Leipzig, E. Kasprowitz, Slawische Buchhandlung)”. Цит. за: Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / Ред. Ю. Луцький. – Нью-Йорк; Торонто, 1984. – С. 205.

XX ст. неможливо. Однак є підстави твердити, що вона була досить значною, принаймні – в межах декількох тисяч примірників (йдеться про видання окремих Євангелій та видання всього Нового Заповіту). Показово, що у своєму листі до Святішого Синоду (21 грудня 1904 р.) президент Імператорської Академії наук великий князь Костянтин Костянтинівич серед аргументів на користь дозволу видання в Росії українського перекладу Четвероевангелія наводив і той факт, що згадані переклади набули досить широкого поширення серед наддніпрянських українців: “Не могу не остановиться на успехе среди народа малорусского появившихся с начала семидесятых годов на родном языке его переводов книг Св. Писания.

Имею ввиду переводы, сначала Пятикнижия и Четвероевангелия, а затем и всего Нового Завета, исполненные П. А. Кулишем в сотрудничестве с И. Пулюем. Переводы эти, появившиеся за границей, в Вене, на средства Британского Библейского общества и распространяются в тысячах экземпляров не только в Галичине и Угорщине, но и в Южной России – в последней несмотря на всякие запретительные меры”⁶. Природно, що найбільша кількість таких книг осідала в губерніях, які межували з Австро-Угорською імперією. Подільський священик Антон Гриневич у 1907 р. відзначав, що окремі селяни мали Євангелія в перекладі Куліша та Пулюя, і лише після появи перших видань дозволеного Св. Синодом перекладу Морачевського відпала потреба “в услугах еврея-контрабандиста, промышлявшего доставкой книг Св. Писания”⁷.

Нам відомі, на жаль, лише поодинокі документальні свідчення про спроби нелегального ввезення в Російську імперію українських перекладів Св. Письма⁸ і про реакцію на них духовної та світської цензури. Показовою в цьому сенсі є архівна справа 1892 р., пов’язана з підготовкою санкт-петербурзьким цензурним комітетом висновку щодо книг, конфіскованих київським губернським жандармським управлінням і переданих у розпорядження Головного управління у справах друку⁹. Серед документів збереглася чернетка доповіді цензора. Чиновник розділив книги на 4 групи. До першої він зарахував ті видання, “коих дух и направления имеют цель возбудить к бунту и неповиновению” (різного роду брошури соціалістичного та анархістського спрямування – твори Бакуніна, біографія Желябова тощо). До другої потрапили ті, “коих целью есть распространять сепаратистские идеи и при этом заключающие в себе старание обвинить русское

⁶ РДІА. – Ф. 796. – Оп. 186. – Спр. 5780. – Арк. 11.

⁷ Гриневич А., свящ. По поводу выхода в свет украинского перевода Св. Евангелия от Матфея // Православная Подолия. – 1907. – № 1–2. – С. 2.

⁸ Є лише уривчасті і непевні відомості про організацію завезення книг Св. Письма за посередництвом іноземних дипломатичних представництв. У 1881 р. “центр”, через який була організована контрабандна доставка, розташовувався в готелі “Россия” в Бродах. Див.: *Студинський К.* Листування і зв’язки Пантелеймона Куліша з Іваном Пулюєм // *Куліш П.* Матеріали і розвідки. – Львів, 1930. – Ч. 2. – С. 1; *Luckyj George.* Pantelejmon Kulish. A Sketch of His Life and Times. – New York, 1983. – P. 151.

⁹ РДІА. – Ф. 777. – Оп. 4. – Спр. 12. – Арк. 10–116.

правительство в незаконных действиях”. Серед останніх відзначено “Літературно-науковий вісник”, збірку “Громада” та інші українські видання. Третю групу склали книги та брошури “на малорусском наречии, имеющие направление патриотическое и осмеивающие религию и высшую власть” – наприклад, поезії Шевченка, заборонені до друку в Росії. Видання, віднесені до четвертої групи, – це, головним чином, російськомовні брошури, “касающиеся рабочего вопроса, борьбы с капитализмом и т. п.” Запропонувавши цю класифікацію, цензор завагався з висновком щодо того, яку мету переслідували ті, хто завозив до Росії український переклад Нового Заповіту. Виявивши серед брошур Євангеліє від Св. Марка, він просто занотував: «При вышеупомянутых сочинениях и периодических изданиях оказалось Евангелие Св. Марка на малорусском наречии: “Святе Письмо. Евангеліє по Св. Маркові. Переклад український. Відень, 1878”». Оцінка таких видань формально виходила за межі його компетенції і перебувала у винятковому віданні Св. Синоду, однак у підготовленій на основі вищезгаданої записки відповіді Головному управлінню у справах друку все-таки зазначено: “Что касается Евангелия Св. Марка переложенном на малороссийское наречие, то о сём должно быть спрошено мнение духовных властей, хотя, сколько известно комитету, издание Священных книг на малороссийском наречии не допускается”¹⁰.

Реакція цензурного комітету свідчить про те, що подібне видання (Євангеліє українською мовою) чи не вперше потрапило до цього відомства, інакше було б посилення на прецедент. З іншого боку, не зовсім зрозуміло, з якої причини взагалі виникла необхідність у висновку цензора щодо цієї книги – відповідні положення Валуєвського циркуляру 1863 р. та Емського указу 1876 р. недвозначно врегульовували питання в сенсі заборони як публікації в Росії, так і ввезення з-за кордону подібних видань. Ймовірно, Євангеліє потрапило на розгляд випадково, разом з іншою літературою, “загубившись” серед маси інших брошур. Це може означати, однак, що і в руках жандармів в українських губерніях такі книги опинялися не часто¹¹, вони ніяк не виокремлювали їх серед інших, уся крамола яких полягала виключно в “малорусском наречии”. Але чи не свідчить це також і про те, що українські переклади Св. Письма завозилися до Російської імперії спорадично й дуже невеликими партіями або й взагалі по примірнику і тільки на спеціальне замовлення? Адже тільки в такому випадку вони б не привернули уваги відповідних органів, котрі, без сумніву, відреагували б на появу більш-менш сталого каналу надходження заборонених видань.

Нижче ми публікуємо документ, що певною мірою проливає світло на питання про поширення книг Св. Письма в українському перекладі на тери-

¹⁰ Там само. – Арк. 12зв. (лист Санкт-Петербурзького цензурного комітету від 3 липня 1892 р. до Головного управління в справах друку).

¹¹ Щоправда, вже наступного після описуваних подій 1893 р. до рук харківських жандармів потрапила подібна велика партія української контрабандної літератури. Серед іншого, там були й переклади Св. Письма. Див.: *Дорошенко В.* Українство в Росії. Новіші часи. – Відень, 1917. – С. 30; *Катренко А.* Український національний рух ХІХ ст. Навчальний посібник. – К., 1999. – Ч. II: 60-ті – 90-ті рр. ХІХ ст. – С. 169–170.

торії Наддніпрянської України у 80-і роки XIX ст. Рапорт священика з Уманщини (благочинного 4-го округу Уманського повіту) до Київської Духовної консисторії про знайдений там Новий Заповіт на “малорусском наречии”, попри свій невеликий об’єм, є дуже інформативним. Насамперед, в ньому відображено шлях конкретної книги. Хоч ми не можемо встановити, яким чином вона потрапила до свого першого власника (тобто – як перетнула кордон), проте відтворені в рапорті помітки підтверджують існування попиту на такі видання – книжку читало декілька чоловік, принаймні двоє з яких навіть залишили свої імена. Читачів було більше, оскільки історія з віднайденням “на полі” не викликає довіри й подана, ймовірно, з урахуванням можливого подальшого розслідування цієї справи. Селяни цілком могли й не знати, що за розповсюдження та зберігання таких книг вони можуть бути притягнені до відповідальності¹², але про це знав священик, якому вирішив показати “диковинку” хтось із парафіян. Змушений відібрати книгу, але не зацікавлений в ускладненні стосунків зі своєю паствою, той виклав благочинному найзручнішу й найбезпечнішу версію про “знахідку”, додавши деталі про жах, який охопив селянина, який прочитав Слово Боже “на таком диком и для малоросса наречии”.

Показово, що в своєму рапорті благочинний визначає першого з зафіксованих власників як штундиста. Ймовірно, в книзі були помітки (підкреслення, виписки, позначення тощо), які підтверджували, що книгу вдумливо читали. Це було нетиповим для пересічного православного селянина, який ставився до Святого Письма швидше як до реліквії і у якого не було жодної потреби добирати цитати з Євангелія. Для цього священика поява перекладу в руках сектанта була аргументом на користь заборони поширення подібних видань – він явно не поділяв думки, що видання Біблії українською мовою і широке розповсюдження її серед селян може призупинити розвиток штундизму¹³. Навпаки, благочинний особливо підкреслив, що подібними виданнями й провокується зростання числа прихильників раціоналістичних сект.

¹² Нам невідомі, однак, конкретні факти покарання за зберігання українських перекладів Св. Письма в період дії відповідних заборон. У 1918 р., коли пам’ять про подібні події ще не могла стертися, автор спеціальної статті на цю тему (*В. С. З історії українського перекладу Св. Письма // Слово. – 1918. – № 68. – С. 2*) говорить про такі покарання лише як про гіпотетично можливі: «Св. Письмо в українському перекладі, не зважаючи на всякі перешкоди, все ж тими чи іншими шляхами доходило на Україну. І от утворювалось дивне становище: кожен, у кого знайшлася б така книга, підлягав, крім адміністративної кари, ще й відповідальності по суду за намір заховати від уряду “недозволенные и вредные книги”».

¹³ “На початку 80-х рр. духовна й цивільна влада російська звернула свою увагу на поширення серед української людності “штундизму” і шукала засобів ослабити його успіхи. Микола Костомаров раяв пустити до нашого народу Євангеліє в українському перекладі: це, на його думку, припинило б вплив штундизму на нашу людність. Уряд не слухав таких порад і не дозволяв продажу перекладеного Кулішем та Пулюєм Євангелія”. Див.: *Біднов В. Справа розмосковлення богослужіння Православної Церкви на Україні. – [Б. м.] 1921. – С. 9.*

Дещо складнішою для інтерпретації є ремарка про читача, який володів польською. Важко сказати, за яких обставин він випозичив Євангеліє і які помітки зробив. Припускаємо, що це був хтось із місцевої інтелігенції (лікар, учитель, дрібний чиновник)¹⁴, а штовхала його на це звичайна цікавість до рідкісного видання. Але для “теорії змови”, яку вибудував священик Павлович, помітки поляка (на думку священика – католика) були справжньою знахідкою. Він поєднав їх з переліком “нерусских” прізвищ видавців (як самого Євангелія, так і інших, неназваних брошур, що розповсюджувалися серед народу), доводячи існування таємничого закордонного комітету, метою якого був підрич православ’я.

Намагаючись проілюструвати конкретні прояви діяльності цього комітету, благочинний не зупиняється перед звинуваченням “Общества любителей духовно-нравственного просвещения” (засноване 1863 р. з ініціативи митрополита московського Філарета (Дроздова) – палкого прихильника видання російського перекладу Св. Письма) в розповсюдженні книг “с несомненною протестантскою подкладкою”. Насправді П. Павлович закликає розслідувати не окремих випадок появи забороненого видання, а виявити всі можливі джерела надходження “крамоли”. Варто відзначити, що він не пов’язує поширення Нового Заповіту українською мовою з українофільським рухом (якщо не вважати таким підкреслення виразу “громадським капіталом” – можна лише здогадуватися, що мав на думці священик, звертаючи увагу на цей момент).

Реакція начальства, ймовірно, була несподіваною для благочинного Павловича. Справі не дали подальшого ходу. Розглянувши на засіданні 25 травня 1882 р. це питання, Київська духовна консисторія залишила рапорт без наслідків, зазначивши лише, що слід “Книгу Евангелие на малорусском наречии передать при указе в кафедральный собор для умещения в библиотеке оногo”¹⁵. На жаль, збереглася тільки резолюція, і ми можемо лише здогадуватися, якими міркуваннями керувалася єпархіальна влада, уникаючи подальшого розслідування. Можливим поясненням бездіяльності може бути очевидна безперспективність слідства – навіть знайшовши зафіксованих на обкладинці власників/читачів, важко було інкримінувати їм злочин. Те ж саме стосується і виявленої пильним благочинним “змови” – за

¹⁴ Саме ці люди перебували під підозрою місцевої влади в розповсюдженні серед народу різного роду заборонених видань. Для прикладу наводимо витяг з листа куратора Київського учбового округу до міністра освіти (19 липня 1875 р.): “Между тем есть масса грамотеев-недоучек в должностях волостных и сельских писарей, приказчиков и кассиров по заводам, фабрикам и мелким экономиям, – находящихся в постоянном общении с народом и имеющих бесконтрольную возможность распространять не только книжечки на малороссийском наречии дозволенные цензурою, – но и всякого рода иные не дозволенные брошюры, с направлением не менее вредным [...]”. Оpubліковано у вид.: *Савченко Ф.* Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр. – Харків: К., 1930. – С. 174–175.

¹⁵ Центральний державний історичний архів України у Києві. – Ф. 127. – Оп. 685 (1882 р.). – Спр. 593. – Арк. 2.

конкретних обставин початку 1880-х рр. “викриття” такого порядку вже не сприймалися всерйоз. Але розпорядження про передачу Євангелія до бібліотеки Софійського собору виглядає безпрецедентним¹⁶. Частково це можна пояснити бажанням мати примірник на випадок інших справ, пов’язаних з розповсюдженням Св. Письма українською мовою. Саме такі дії означали також, що київська духовна влада на початку 1882 р. не відкидала можливості того, що “малорусский перевод” може бути дозволено хоча б з огляду на поширення штундизму серед українських селян. Думка про ефективність цього заходу в організації протиштундистської місіонерської роботи поділялась тоді багатьма, однак справа була загальмована на етапі обговорення¹⁷.

Таким чином, справа “загубленої книги” дозволяє зафіксувати декілька важливих моментів, детальніше з’ясування яких потребуватиме подальших архівних студій.

По-перше, вона віддзеркалює особливості функціонування цензурного режиму щодо видань Святого Письма українською мовою. З одного боку, він був достатньо суворим (власне, як і до всіх інших українських книг¹⁸) – до Російської імперії потрапляли лише окремі екземпляри; однак з іншого – випадки виявлення контрабандних книг не ставали приводом для ретельного урядового розслідування чи суворого покарання.

По-друге, наведений епізод може слугувати підтвердженням зацікавленості, яку викликали ці видання. Згаданий в рапорті примірник за досить короткий період побував у користуванні, як мінімум, декількох чоловік з різних соціальних прошарків тогочасного суспільства.

По-третє, документ виявляє зміну контексту, в якому розглядалося питання дозволу на поширення українського перекладу Біблії: якщо на

¹⁶ Наприклад, у спеціалізованих книгозбірнях Київської Духовної Академії та Києво-Печерської Лаври серед видань Св. Письма десятками різних мов не було не тільки перекладів Куліша й Пулюя, але й виданого з дозволу Св. Синоду перекладу Морачевського. Див.: Киевская Духовная академия. Систематический каталог книг библиотеки КДА: В 5 т. – К., 1890–1915; Систематический каталог книг библиотеки Киево-Печерской Лавры: В 2 т. – К., 1908–1912.

¹⁷ Окрім цитованої вище роботи Біднова, відгомін дискусій навколо цього питання знаходимо у С. Щеголева (*Щеголев С. Н. Укранофильство как современный этап южнорусского сепаратизма.* – К., 1912. – С. 155, 495–499). Автор не без задоволення констатує, що поширення серед штундистів Св. Письма і інших видань російською мовою сприяє їхній русифікації: “Сектанты впитывают как губка, русскую грамоту, и не проявляют ни податливости, ни интереса к украинской пропаганде”. Див. також: *Stawiński Piotr. Walka prawosławia ze sztyndyzmem w świetle Soboru Kijowskiego z roku 1884 // Prawosławie.* – Kraków, 1996. – S. 136–152.

¹⁸ Ця тема потребує ґрунтовного і незаангажованого дослідження, яке б базувалося на вивченні матеріалів з фондів Головного управління в справах друку, Санкт-Петербурзького Цензурного комітету та ін., зосереджених, головним чином, в РДІА. Джерелом більшості новітніх розвідок є матеріали, опубліковані на початку ХХ ст. Див., наприклад, відповідний розділ колективної монографії «“Українське питання” в Російській імперії (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.)», автором якого є О. Овсієнко: *Антиукраїнська цензурна політика // “Українське питання” в Російській імперії (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.): У 3 ч.* – К., 1999. – Ч. 1. – С. 172–201.

початку 1860-х рр. ця справа пов'язувалася з українофільським рухом, то вже на початку 1880-х рр. виявлення примірника Нового Заповіту “на малорусском наречии” викликала зацікавлення насамперед у зв'язку з поширенням сектанства.

Документ передається згідно з сучасною російською орфографією. Підкреслення в тексті – автора рапорту.

ДОКУМЕНТ

Рапорт священника Прокопія Павловича до Київської Духовної консисторії про знайдений примірник українського перекладу Нового Заповіту

В Киевскую Духовную Консисторию

Уманского уезда,
4-го округа благочинного
священника Прокопия Павловича

Рапорт

Вверенного мне округа, села Подойны, священник Пётр Косовский, препроводил ко мне на днях экземпляр Нового Завета на коверканом малорусском наречии (Святе Письмо. Переклад український*), утеряный прохожим и найденный на подойминских полях крестьянином сего прихода. Новый завет сей издан в Вене, и отпечатан там в типографии Соммера, громадским капиталом, как значится на заглавном листке. Из подписи на книжке видно, что экземпляр принадлежал села Чаплынки солдату Алексею Михайловичу (несомненно, штундисту), а взят на время неким Фокою Мосудзевским[?]**, умеющим писать на польском языке, следовательно – католиком. Нашедший книжку, грамотный молодой крестьянин села Подойны, как заявил священник Косовский, видимо испуган был, прочитавши Слово Божие на таком диком и для малоросса наречии, и поспешил передать оную своему духовному отцу.

Как издание не одобренное, не только нашею, а никакою цензурой, и как живое свидетельство того, чем и откуда питает и поддерживается у нас штунда, я счёл долгом экземпляр сей представить на благоусмотрение Консистории.

Это издание, а равно часто появляющиеся всюду книгоноши с даровыми книгами, по преимуществу изданий общества духовно-нравственного чтения, с несомненною протестантскою прокладкою, а часто, в подобном же духе,

* До 1882 р. вийшло два видання перекладу Нового Заповіту (1871 та 1881 рр.). Найвірогідніше, знайдений примірник був з видання 1881 р.

** Прізвище написано нерозбірливо.

Варшавского издания, печатаемых типографией Оргельбранда с сыновьями, ясно указывают, что существует комитет, широко раскинувший свои сети^а, и неустанно-систематически преследующий намеченную цель – подкопаться под самые основы, которыми всеми и цела земля русская, наше родное и дорогое Православие^б.

Благочинный
Священник Прокопий Павлович

№102

2 мая 1882 года

с. Нестеровка

а. Вена, Петербург, Варшава.

б. Случайно ли только стечение имён? Блисснер, Sommer, Оргельбранд – печалются о религиозном просвещении русского народа!

Центральний державний історичний архів України у Києві. – Ф. 127. – Оп. 685 (1882 р.). – Спр. 593. – Арк. 1–1зв. Оригінал.